

Tari Zsolt Attila¹

A KNER CSALÁD ÉS A HELYTÖRTÉNET KAPCSOLATA A KULTÚRA SZEMÜVEGÉN KERESZTÜL

DOI: <https://doi.org/10.25116/kozelitesek.2023.3-5>

THE RELATIONSHIP BETWEEN THE KNER FAMILY AND LOCAL HISTORY THROUGH THE LENS OF CULTURE

Absztrakt

A magyarországi zsidók 19. század végi és 20. század eleji történetét már számos publikációban bemutatták a történelem és a kapcsolódó tudományterületek művelői a holokauszt tragédiáját, valamint a nagyvárosi zsidó polgári életmódot szemlélve. Ez a tanulmány az említett témákkal csak érintőlegesen foglalkozik, inkább a vidéki kistelepülések zsidóságát és annak helyi kapcsolatait vizsgálja. Teszi mindezt kulturális és identitáselméleti megközelítésben, a gyomai nyomdaalapító Kner család példáján keresztül. Az írás a család történeténél maradva egyúttal arra is keresi a választ, hogy az egykori zsidó vállalkozók sikere és emléke milyen hatással bír a település és lakosainak mai életére.

Kulcsszavak: Gyoma, Kner, identitás, helytörténet, zsidó

Abstract

The history of Hungarian Jews at the end of the 19th and beginning of the 20th century is already presented in numerous publications by scientists of history and related fields of study, looking at the tragedy of the Holocaust and the Jewish bourgeois lifestyle in big cities. This paper deals only tangentially with these mentioned topics; instead, it examines the Jews of small rural settlements and its local relationships from the aspect of culture and identity theory. This is done through the example of the Kner family, the founder of the printing house in Gyoma. In case of the family, the paper also looks for the answer to what effect their success and memory still have on the small town (nowadays called Gyomaendrőd) and its residents today.

Keywords: Gyoma, Kner, identity, local history, Jewish

1 A Milton Friedman Egyetem kommunikáció- és médiatudomány mesterképzési szakjának végzős hallgatója.

„Mi a folytonosságot akarjuk. Azt akarjuk, hogy a múltban megszerzett erők ne vesszenek el, hanem szárnyakat adjanak a mának, és segítsenek meghódítani a jövőt; de főként azt, hogy ne kelljen a mának újra és újra megállnia olyan feladatok előtt, amelyeket már a múlt megoldott.”

(Haiman, 1992: 95)

Bevezetés

A hazai zsidóság második világháború során elszenvedett tragédiájának története egy sokszor vizsgált, különböző perspektívákból már megvilágított szeglete a magyar történelemnek (például Csajányi, 2010; Oláh, 2016; Szűcs, 2017). A zsidó életvitel, anyagi helyzet és társadalmi szerep nem csupán napjaink kutatóit (például: Körner, 2013b; Molnár, 2018), hanem már a 19. és a 20. századi politikai élet szereplőit is foglalkoztatták; mi több, e témák közügygé emelésével az osztársadalmi ellenszenv céltáblájává tették a zsidóság széles csoportjait (Karsai, 2005). Emiatt talán nem is meglepő, hogy az izraelita felekezetűek egykori életét kutatva a magyar és nemzetközi publikációk között leghangsúlyosabban a holokauszthoz vezető eseményeket, a zsidó ellenségkép kialakulását vizsgáló, valamint az áldozatok emlékét ápoló írások vannak jelen (például Braham, 1997; Karsai, 2005; Molnár, 2018; Pók, 2005).

Akadnak ugyanakkor olyan tanulmányok és kötetek is, amelyek a helyi élet (Körner, 2013d) vagy éppen a vallási együttélés (Rittner és mtsai., 2009) szempontjából vizsgálják a hazai zsidó közösségek történetét. Jelen írás is ezek sorába tagozódik be úgy, hogy egy kistelepülés egykori társadalmi viszonyait térképezi fel. A rövid tanulmány azt a kérdést feszegeti, hogy az adott falu közösségében milyen szerepet töltött be egy betelepült zsidó család abban az időben, amikor a nemzeti narratíva egyre inkább hangsúlyozta a zsidók „idegenségét”, és ellenük hangolta a közvéleményt. A vizsgálódás tárgyául ekképpen a korszakban még falu Gyoma és az oda betelepülő Kner család története szolgál, amit a kultúra és a helytörténet szemüvegén keresztül ismerhet meg az olvasó.

Történelmi áttekintés

Ahhoz, hogy a magyar zsidóság 20. századi történetét értelmezni tudjuk, először szükséges időben némileg visszább tekintenünk. Egészen pontosan egy évszázaddal korábbra, amikor is a zsidók emancipációjához vezető út mintegy felgyorsulni látszott. Bár a letelepedési megkötések (például a bányavárosokban) még fennálltak, az 1848-49-es szabadságharc mégis biztató jeleket mutatott: már-már el is hozta a zsidók törvény előtti egyenlőségét, amit a forradalmi országgyűlés ki is mondott. Ám a szabadságharc bukásával a rendelet végül nem léphetett érvénybe (Körner, 2013e).

A kiegyezés után egészen az I. világháború kirobbanásáig növekedés jellemezte az ország lakosságát, és ezzel együtt az izraelita vallást gyakorlók száma is gyarapodott: csak Budapesten a számuk elérte a 204 ezer főt. Ezzel párhuzamosan, az 1870-es évektől kezdve Magyarországon az

antiszemita nézetek korlátozottan bár, de népszerűsége tettek szert, amiben elsősorban a német és osztrák zsidóellenes mozgalmak játszottak szerepet. Ennek kulcsalakja Istóczy Győző parlamenti képviselő volt, aki a gondolatának ekkor – miszerint a zsidóknak el kellene hagyniuk Európát, és Palesztinába költözniük – még nem tudott az országgyűlésben érvényt szerezni (Körner, 2013e; Papp, 2019).

Fordulatot az 1918. év hozott, amikor is az első világháború kimenetele a zsidó lakosság ellen fordította a közhangulatot; ekkor nyertek teret azok a politikai hangok, amelyek a vereség okaként egyértelműen a zsidókat jelölték meg. Ezt az ellenérzést csak fokozta a rövid idejű, de annál nagyobb hatású kommunista diktatúra, valamint az 1920-as trianoni béke következményeként a nagymértékű területelcsatolás (Körner, 2013e; Prepuk, 1997).

Az 1920-as év azonban nem csak a békeszerződés miatt volt jelentős: ekkor fogadták el az első, kifejezetten a zsidók ellehetetlenítésére hozott törvényt, a *numerus clausus* (Prepuk, 1997). Ahogyan arról később még lesz szó, a törvény súlyát (ami a felsőoktatásban korlátozta a zsidó hallgatók számát) éppen az adta, hogy a zsidók körében magasan reprezentált volt a diplomások aránya a magyar lakossághoz képest. Társadalmi felemelkedésük kulcsát, vagyis azt, hogy a polgári középosztály meghatározó részei lettek, így részben éppen az oktatás, a felhalmozott tudástőke jelentette (Hanák, 1997; Kovács É., 2015; Körner, 2013e).

Közel két évtizeddel később az ellehetetlenítés tovább folytatódott: 1938-tól fogva a náci Németország hatására újabb zsidóellenes törvények születtek, majd 1942-től megkezdődött a zsidó férfiak számára elrendelt munkaszolgálat. Az 1944-es német megszállás után nem sokkal nagy számban kezdték el deportálni a zsidó lakosságot és vitték koncentrációs táborokba, ahol a többség életét vesztette (Csajányi, 2010; Körner, 2013e). Bár a számok tekintetében úgy tűnik, nincs egyértelmű konszenzus (Körner, 2013b szerint nagyjából 450 ezer főre tehető az emberveszteség, míg Szűcs, 2017 adatai szerint az áldozatok száma inkább 600 ezer fő környékére tehető), az bizonyos, hogy a magyarországi zsidók száma a világháború végére nagyjából 200 ezerre csökkent.

Identitás és kultúra

Annak érdekében, hogy a *Bevezetésben* feltett kérdésre (a zsidóság szerepe helyben) választ kaphasson az olvasó, szükséges, hogy a történelmi háttér mellett a reprezentáció és az idegenség témáit is áttekintsük. Ezek a fogalmak hidat képeznek majd annak megértésében, hogy a helyi viszonyok, kapcsolatok miképpen formálódtak és milyen lenyomatokat mutatnak napjainkban. Ehhez Stuart Hall írásait (Hall, 1997a, 1997b), valamint Hanák Péter (1997) tanulmányát hívjuk elsősorban segítségül.

Az áttekintést azzal az értelmezési kerettel érdemes kezdeni, hogy Hall (1997a) szerint a modernitásban a társadalmak és ezzel együtt az identitások is töredezetté váltak. A nemzetállamok

korában az emberek azonosulási (identifikációs) igényét már nem a hagyományos helyi minták és közösségek elégítik ki, hanem maga a *nemzet* – ami a korábban eltérő közösségekből fakadó különböző reprezentációkat konstruálja egy egésszé, gyakorlatilag összeillesztve azok különálló darabjait.

Ennek többféle stratégiája akadt (Hall, 1997b): így a nemzeti narratíva (reprezentáció) megteremtése, a kontinuitás érzésének és a nemzet mítoszainak megteremtése s az idegenektől való megtisztulás. Ebben a konstellációban láthatjuk, hogy a magyar területeken élő zsidók a kései (17–18. századi) betelepülésük révén a nemzeti mítoszoknak már nehezen lehettek részei, esetükben ugyanis hiányzott az „ősi”, a közösséghez erősen kötődő vonatkozás. Talán éppen emiatt válhattak később a „nemzeti megtisztulás” áldozataivá is, ami a reprezentációk szintjén a sztereotípiák, stigmák eszközével, azok konstruálásán keresztül zajlott (Bolgár, 2018), és eredetileg csak a lengyel (galíciai) zsidók megbélyegzésével kezdődött, majd később a teljes zsidóságot érintette (Varga, 2005).

Ugyanakkor Hall (1997a) ír az elvándoroltak, diaszpórákban élők identitásának alakulásáról is, amit a *hibriditás* fogalommal jellemez. Mint írja, ezeknél az embereknél megmarad a szülőföldhöz való kötődés, őrzik korábbi hagyományaikat, ugyanakkor a helyi többségi társadalommal ellentétben nem a múltban, hanem a jelenben keresik önmagukat: a beilleszkedés és az új kultúrákhoz való alkalmazkodás azon stratégiáit keresik, amelyekkel elkerülhetik a teljes asszimilációt. Arról, hogy az asszimiláció elkerülésében mennyire jártak sikerrel a zsidók, később még szó lesz.

Ezen a ponton kössünk át Hanák Péter (1997) írására, aki a közép-európai polgárság kialakulását vizsgálta, így a magyar, az osztrák, a cseh és a lengyel polgárságét. Az egyes polgárosodási folyamatok bemutatása során Hanák rögzíti, hogy bár bizonyos elemeikben megegyező, mégis eltérő fejlődési utak alakultak a régióban, azonban ami jelen tanulmány szempontjából kiemelendő: e társadalmak mindegyikében a polgárság fontos szereplője lett a zsidóság. A Magyar Királyságban a zsidók leglátványosabban hivatalnoki pozíciókat foglaltak el, azon belül is leginkább magántisztviselőként és diplomás állásokban futottak be karriert. Ezzel összhangban pedig szabadidejüket a kulturális élet művelésével töltötték, szemben a középosztály másik csoportjával, a kártyázó dzsentrivel – utóbbi rosszállóan is tekintett emiatt az egyre sikeresebb pályát befutó zsidókra (Fabó, 2003).

Azonban a polgári struktúrák kialakulásának útjai valójában csak példák egy nagyobb mintázatra, véli Hanák (1997). A történész ugyanis arra a megállapításra jutott, hogy a különböző történelmi események nagy hatással vannak az egyes társadalmi csoportok identitásalkotására. Azt feltételezte, hogy a történelem egyes szituációi arra készítetnek csoportokat, hogy a társadalmi előrelépés vagy éppen a személyes biztonság érdekében identitásrétegeiket bővítsék, vagy éppen újrarendezzék azokat, de ugyanezek a történelmi szituációk kényszerítik ki az asszimilációs folyamatokat is. A feltevés azért jelentős, mert él annak lehetőségével, hogy például a zsidók identitása esemény-reflexíven is alakulhatott: tehát nem csak a közvetlen társadalmi környezet, hanem az országos politika és az általa kiváltott események is befolyásolhatták az identitásuk formálódásának irányát.

A zsidóság szerepe a közösségekben

Az izraelita közösségek társadalmi életútja az ország egész területét érintő bevándorlástól a vidéki letelepedésen át addig, hogy a városi középosztály meghatározó csoportja lett a zsidóság, meglehetősen érdekes a maga történetiségében. Mégis a tudományos érdeklődés túlnyomó része jó ideig mintha csak a városi zsidóra koncentrált volna – erre mutat rá Pietsch (2003) is, aki munkájában éppen ezért a vidéki zsidó emberrel foglalkozik.

Mint Pietsch (2003) fogalmaz: ahhoz, hogy a vidék lakosságában a zsidóság szerepét megértsük, egészen a 18. századig kell visszatekintenünk. Ekkor azt láthatjuk, hogy a Magyar Királyságba, elsősorban annak peremterületeire a Habsburg Birodalom két irányából vándoroltak be a zsidók: Nyugat-Magyarországra Morvaországból és Ausztriából az askenázik, míg az ország északkeleti területeire a haszidok Galíciából. Érdekesség, hogy a betelepülő lakosság korábban jellemzően városokban élt, míg idehaza döntő többségük (mintegy háromnegyed részük) falvakban tudott új életet kezdeni: számadatok szerint 1910-ben a vidéki városok lakosainak 15%-át jelentették a zsidók, 1920-ban pedig nem volt olyan magyar járás, ahol ne élt volna zsidó család (Körner, 2013a). A vidék kistelepüléseinek azonban csak egy-két zsidó család befogadására volt kapacitásuk, ami együtt járt azzal, hogy a zsidó vallás legfontosabb intézményei (így a zsinagóga és az iskola) szinte csak a városokban voltak elérhetőek.

A zsidók kiszorulása a városokból azonban közel sem véletlen: a betelepülő izraelita közösségek kereskedelmi hagyományokkal rendelkeztek, ám ezeket a szabad királyi városokban nem tudták érvényesíteni a velük szemben alkalmazott letelepedési tilalom és a keresztény kereskedők monopolhelyzete miatt. Így szükség szerint a mezővárosokban és falvakban működtek vándorkereskedőként, bolt- és kocsmazemeltetőként – a kocsmá épületét többnyire bérelve a helyi földesúrtól (Haraszti, 1999; Pietsch, 2003).

A szabad királyi városokban való letelepedés tilalmát a 19. század közepén oldották fel, ekkorra azonban a kistelepülések meghatározó szereplői lettek a helyi zsidó családok, ahol a kereskedelmi tevékenységből már jelentős tőkét halmoztak fel. A tilalom megszűnése és ezzel az 1830-as években meginduló migráció a városok (elsősorban Pest) irányába a zsidóság számára a társadalmi előrelépés lehetőségét hozta, amihez gazdasági helyzetük révén a tőke biztosított volt számukra (Hidas, 2009; Pietsch, 2003).

Ekképpen a kiegyezés után a zsidók – akik az összlakosság nagyjából 5%-át tették ki – egyre nagyobb szerepet vállaltak a gazdaság modernizálásában csakúgy, mint a szellemi életben. Számuk ekkor már jelentős volt nemcsak a kereskedelemben, de a bankszakmában és a könnyűipari ágazatokban is. A növekvő létszám és a társadalmi felemelkedés lehetőségének fényében aligha meglepő, hogy a 19. század második fele a homogenizálódás (eltűntek az eltérő területről bevándorolt zsidók közötti különbségek) és az asszimilálódás egyik legjelentősebb időszakává lett: ez

magával hozta a hagyományok változását. Például azt is, hogy a zsidóság több csoportja, az ortodox és haszid zsidók kivételével, a jiddis helyett a magyar nyelvet kezdte el használni. A felvett szokások és a nyelv megteremtette az esélyét annak, hogy az asszimilálódó zsidók teljes mértékben a városi középosztály részei lehessenek (Körner, 2013c; Varga, 2005).

Kovács András (2003) megállapítása alapján – követve Gordon Milton elméletét – a magyarországi zsidók egy része ugyanakkor hiába érte el az asszimiláció legmagasabb fokát (vagyis a többségi társadalommal való identifikálódást), mégsem tudott az előítéletekből és az idegenségből fakadó konfliktusokon kívülre kerülni. A helyzet sajátos tragédiája (itt utalva Körner írására [2015]), hogy mind az asszimilálódott (jellemzően világias), mind az asszimilációt elutasító (javarészt erősen vallásos ortodox és haszid) zsidók magukat döntő többségben magyarnak tekintették: mindkét csoport a magyar nyelvet használta, magyar viseleteket hordott, sőt néhol a férfiak még Kossuth-szakállt is növesztettek.

A legérdekesebb éppen emiatt talán az, hogy a magyar identitást még a későbbi ellehetetlenítések sem írták felül, inkább csak feszültségeket generáltak az asszimilálódott és a zsidó hagyományokat őrzők között. Előbbiek ugyanis az ortodox és haszid zsidókat okolták az ellenük is irányuló antiszemitizmus erősödéséért. Ennek gyökere, hogy a magyar társadalom antiszemita nézeteket valló közösségei, bár a két zsidó csoport eltérő jellegzetességeit meg tudták különböztetni, mégis alaptulajdonságaikat homogénként kezelték; vagyis legyenek bármilyenek, a zsidókat eredendően rossznak, a bajok forrásának tekintették (Hanák, 2005).

Demográfiai kép Gyomáról

A történeti–elméleti háttér után rátérünk a vizsgálatunk konkrét tárgyára, amit Gyoma település 18–20. századi demográfiai megismerésével kezdünk. A dél-alföldi falu lakossága a 18. századtól fogva alapvetően református vallású volt: a vallási egyneműséget Harruckern János György földbirtokos érte el, amikor 1717-ben jelentős kedvezmények ígéretével a török hódoltság után sikerült ismét benépesítenie a falut. Nagyjából egy évszázaddal később a betelepítés egy újabb hullámban folytatódott, ugyanis 1830-ban (Gyoma ekkor nyerte el a vásártartás jogát is) a helyi földbirtokos, a gróf Stockhammer család jószágigazgatója, Csepcsányi Tamás (HistoricGarden.net) bővítette a település lakóinak sorát, ezúttal német ajkúakkal, akiket a közeli Mezőberényből hívott a községbe (Benjámín, 2019).

Bár alföldi faluként alapvetően mezőgazdasági településnek számított, mégis a 19. században Gyoma az iparosodás útjára lépett (ennek bizonyítékai a malom, a téglagyár, majd a vasút), ami a helyi népesség gyarapodását is magával vonta (*Gyomaendrőd története*, é. n.). Többek között biztosan tudjuk azt, hogy ebben az időszakban már az izraelita felekezetűek is megjelentek Gyomán, akik az iparosodási és technológiai fejlődés (lásd nyomdaipar) motorjai voltak a korszakban (Körner, 2013b; Ujvári, 1929).

Az 1910-es népszámláláskor Gyoma már 11 699 fő lakossal rendelkezett, akiknek túlnyomó többsége (10 989 fő) nemzetiségi szempontból magyarnak vallotta magát, a legnagyobb kisebbség a német volt (596 fővel), a második legnagyobb csoport pedig a szláv (101 fővel). A felekezeti megoszlás árnyalja ezt a képet, hiszen a többség (8625 fő) református vallásúnak vallotta magát, 290 fő izraelitának – a növekvő izraelita jelenlétet a zsinagóga és a zsidó rituális fürdő is tanúsítja (*Gyomaendrőd története*, é. n.; Juhász, 2014). Bár további adatok egyelőre nem állnak rendelkezésünkre, ebből a megoszlásból is egyértelműen látszik, hogy a származásukat tekintve magukat izraelita felekezetűnek vallók részben vagy teljesen elszakadtak már a keleti gyökereiktől (Benjámín, 2019).

A Kner család és nyomdájuk

A Kner család története egészen Kner Sámuelig vezethető vissza, aki könyvkötőként dolgozott (ugyanakkor a családi legenda a '48-49-es szabadságharcban harcolt családtagokról is mesél). Fia, Izidor 1882-ben alapította meg nyomdáját, amelybe 1890-ben nagy teljesítményű nyomdagépet is vásárolt (Ajky, 2009; Fabó, 1999). Legnagyobb sikerét azonban a vállalat Izidor fia, Imre vezetése alatt érte el, aki nem csupán arra jött rá, hogyan lehet ötvözni a gépi tömegtermelést a művészi igényességgel, hanem vállalatának világszerte hírnevet is szerzett. A békés megyei nyomdából kerültek ki a korszakban oly népszerű báli meghívók, illetve a közigazgatásban használt nyomtatványok (ezen a téren a vállalat gyakorlatilag uralta a piacot), valamint számos kötet is (nem ritkán más felekezetű, jellemzően keresztény vallási könyvek) (Erdész, 2008; Haiman, 1979).

A Kner család intenzíven támogatta a helyi munka világot és kulturális életet is: írásaik révén a kultúrának Izidor és Imre maguk is aktív művelői voltak, könyvtárat tartottak fenn, illetve az iskolák és a sportélet (például Kner Sport Club létrehozása) támogatói között szintén ott találjuk a nevüket. Ezzel egyidejűleg szívügyüknek tekintették a helyiek megélhetését, a jobb munkafeltételek úttörői is voltak: nem csupán sikeres vállalkozást vezettek, hanem a helyi malom és az Ailer-féle téglagyár mellett a legtöbb, mintegy 78 embernek biztosítottak munkát, ami országos szinten is kiemelkedő volt a nyomdák között (Fabó, 1999; *Gyomaendrőd története*, é. n.; MTI, 2022). Mi több, üzemük a környéken először vezette be a nyolcórás munkarendet (Kner, 1941). De tevékenységük nem korlátozódott csupán a nyomdára: többek között ingyenes éjjeli szállást biztosítottak a vándoriparosoknak, illetve megszervezői lettek a vezetékes víz bevezetésének, a helyi kertészet és gyümölcsösök permetezésének, és kiálltak a hazai ipar mellett (Fabó, 1999).

Így a Knerek tevékenységei nyomán a falu és a család között egyfajta függő viszony alakult ki: megélhetésük kölcsönösen egymástól függött. Mint fentebb olvasható, a Knerek a munka világon túl a kulturális térben, valamint a közügyek területén is nyomot hagytak, magukat még inkább a településhez és annak fejlődéséhez kötve. A család erőfeszítéseit pedig, úgy tűnik, Gyoma és tágabb környezete honorálta is, hiszen Békés vármegye törvényhatósági bizottsága olyan kitüntetést

adományozott Kner Izidornak 1932-ben (a nyomda fennállásának 50. évfordulóján), amit csak kevesen kaptak meg: a megyei törvényhatósági bizottság örökös tagjává választották (Erdész, 2008).

Az 1940-es évek felé haladva viszont a történelmi helyzet Kner Imrét és nyomdáját súlyosan érintette. Nehezebbé vált az anyagbeszerzés, sőt az alkalmazottak egy része mellett Imrét és fivérét, Endrét is berendelték munkaszolgálatra (1942 júliusa). Az üzem csupán annak köszönhető további működését, hogy Kner Endre az első világháború során két frontharcos kitüntetést kapott, így az ekkor már jelentős hírnévvel rendelkező nyomda noha a korábnál nehezkesebben, de teljesíteni tudta a megrendeléseket, dacára az 1939-ben hozott második zsidótörvénynek (1939. évi IV. tv. 13. paragrafusa) (Erdész, 2008, 2014).

A német megszállás végül elérte Gyomát is: az 1944. március 31-én kiadott rendelet (5999/1944. VII. res BM számú rendelet) értelmében az 1918-as szélsőbaloldali forradalomban részt vett személyeket internálni kellett. Gyomáról öt ilyen internálási javaslatot terjesztettek be a Belügyminisztérium Közbiztonsági Osztályához, köztük Kner Imrét is. A helyi hatalmat Horváth Béla főszolgabíró képviselte, ám az mindmáig kétes, hogy saját belátása szerint vagy felsőbb hatalom befolyására fogta perbe és minősítette Kner Imrét az állambiztonságra veszélyes személynek (Erdész, 2008).

Az ügy lefolyása után Imrét letartóztatták, és ettől kezdve nem tudta elkerülni sorsát. 1945 májusában feleségével együtt Auschwitzba szállították, ahonnan soha nem tértek vissza. Imre fia, Mihály – akit szintén elvittek munkaszolgálatra, csakúgy, mint korábban apját és nagybátyját – ezt a terhet már nem tudta elviselni, és saját kezűleg vetett véget életének (Erdész, 2008).

A Kner család helyi emlékei napjainkban

A Kner család emléke ma is aktívan él a már 40 éve városként ismert Gyomaendrődön. A Knerek által hagyott nyomok ápolása mellett utólag, a helyiek által létrehozott reprezentációs formák is a sikeres zsidó vállalkozókat idézik: a Kner Múzeum, a Kner emléktér, a Hősök útján mindmáig zöldellő hársfasor (melyet a Knerek ültettek a világháborús hősök emlékére – Fabó, 1999), a napjainkban is működő nyomda (GyomaiKner.hu), a helyi gimnázium (ami évtizedekig a Kner Imre Gimnázium nevet viselte – SzentGellert.hu), a Kner Tánc-Sport Egyesület (Gyomaendrod.com, 2008), a 2022-ben tartott Kner Emlékév mind-mind arra emlékeztet, hogy a Kner család a település életében meghatározó szereppel bírt, a közösségnek elismert tagja volt. Emlékük ma már a helyi történelem, és ezzel együtt a város reprezentációjának részeként él tovább (MTI, 2022).

Lezárás és további kutatási irányok

A Knerek és Gyoma ékes példája annak, hogy egy asszimilált zsidó család a történelmi folyamatok dacára nemcsak meghatározó szereplője lehetett egy vidéki közösségnek, hanem pozícióját meg is tudta őrizni úgy, hogy közben a település fejlődésének és hírnevének abszolút katalizátora lett. A Kner család helyi sikerén túl az identitásrétegeket vizsgálva egyértelműen kirajzolódik, hogy magukat magyarnak, vállalkozónak és lokálpatriótának tekintették (ezek az asszimilációra utaló jelek), ám sajnos a vonatkozó tanulmányokból a családnak a saját zsidóságához való viszonyáról keveset tudhattunk meg. Illetve, arról se nagyon értekezett a szakirodalom, hogy akadtak-e helyben esetleges antiszemita hangok, és amennyiben igen, azok okozták-e bárminemű konfliktusokat. Ezek a témák további helytörténeti és levéltári vizsgálatokat igényelnek, amikre ez a tanulmány terjedelmi okok miatt nem vállalkozott.

Szintén érdekes látni és vizsgálni azokat a lenyomatokat, amiket a Knerek hátrahagytak, és amik még ma is aktívan élnek a település életében – sőt újabb reprezentációk (például múzeum, emlékév és emléktér) keletkeznek napjainkban is. A kutatás másik iránya ennél fogva a helyi Kner-jelentések vizsgálata lehetne. Tudományos szempontból rendkívül izgalmas volna a reprezentációk mögé nézni, és kvalitatív (interjú), valamint kvantitatív (kérdőíves) módszerekkel megvizsgálni azt, hogy a Kner-örökség ápolását milyen célok vezérlik, és a mai gyomaendrődi lakosság egyéni szinten milyen jelentéseket, tulajdonságokat köt hozzá: vagyis mit gondol a ma embere a múlttól, miért és mennyire építi be a múlt darabjait a maga jelenébe.

Felhasznált irodalom

- Ajkay A. (2009): Kner Izidor, in: Beke L. és mtsai szerk.: *Nemzeti évfordulóink 2010* (24), Budapest, Balassi Intézet
- Benjámín D. (2019): *Veszteség és demográfia – Az I. világháború Gyomán és Endrődön, Tanulmányok a társadalomról*, Szegedi Tudományegyetem, 139–167.
- Bolgár D. (2018): Puhány zsidók vagy részrehajló tornatanárok? A zsidó testi kudarc a századfordulós Magyarországon, *Korall – társadalomtörténeti folyóirat*, 19. (74). 179–212.
- Braham, R. L. (1997): *A népiértés politikája – A Holocaust Magyarországon* (Köt. 1–I–II), Budapest, Belvárosi Kiadó
- Csajányi M. (2010): Az antiszemizmus bűvópatakja az Új Nemzedék című lap 1939. évi olvasói levelezésében, in: Gergely J. és mtsai (szerk.): *Vázlatok két évszázad magyar történelméből*, ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola, Új- és Jelenkori Magyar Történeti Program, 155–170., http://moma.elte.hu/wp-content/uploads/2012/07/V%C3%A1zlatok.PhD_.k%C3%B6tet.pdf
- Erdész Á. (2014): *Kner Imre a kirekesztés és az üldöztetés éveiről*, <http://www.barkaonline.hu/kritika/3915-kner-imre-a-kirekesztesrl> (Letöltés dátuma: 2023. április 4.)
- Erdész, Á. (2008): Gyomától Németországig – Kner Imre internálása, in: *Tanulmányok távoli és közeli tájak múltjából*, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára, 96–114., https://library.hungaricana.hu/hu/view/SZSM_Ek_18/?pg=100&layout=s
- Fabó, E. (1999): Modern tömegtermelés egy kisvárosban, *ELTE Egyetemi Könyvtár évkönyvei*, 9, 65–92.
- Fabó E. (2003): A reflektív társadalomismeret nyilvánossága, *ELTE Egyetemi Könyvtár évkönyvei*, 11, 301–316.
- Gyomaendrod.com. (2008): <https://gyomaendrod.com/civil-szervezetek/kner-tanc-sport-egyesulet> (Letöltés dátuma: 2023. április 3.)
- Gyomaendrod.hu: <https://www.gyomaendrod.hu/gyomaendrod-tortenete> (Letöltés dátuma: 2023. április 3.)
- GyomaiKner.hu: <https://gyomaikner.hu/> (Letöltés dátuma: 2023. április 7.)
- Haiman, G. (1979) :*A Kner család és a magyar könyvművészet 1882–1944* (Vadas J. szerk.), Budapest, Corvina, <https://mek.oszk.hu/02400/02404/02404.htm>
- Haiman, G. (1992): Kner Imre és kora magyar irodalma (Visszaemlékezések), *Irodalomtörténet*, 73. (1), 90–98.
- Hall, S. (1997a): A kulturális identitásról, in: *Multikulturalizmus*, Budapest, Osiris/Láthatatlan Kollégium, 60–85.
- Hall, S. szerk. (1997b): The Work of Representation, in: *Representation*, SAGE Publications, Inc., 223–279.

- Hanák P. (1997): Társadalmi struktúrák a 19. századi Közép-Európában, *Történelmi Szemle*, (39), 159–177.
- Hanák, P. (2005): A másikról alkotott kép, Polgárosodás és etnikai előítéletek a magyar társadalomban (a 19. század második felében), in: É. Hegybíró (szerk.): *Zsidóság a dualizmus kori Magyarországon*, Budapest, Pannónia Kiadó, 167–189.
- Haraszti, G. (1999): A magyar zsidóság rövid története a kezdetektől a 18. század végéig, in: Magyar megfontolások a Soáról, Budapest, Balassi Kiadó, 56–59.
- Hidas P. I. (2009): A rejtett városiasodás Magyarországon a XIX. század közepén, *Statisztikai Szemle*, 87.(5), 493–506.
- HistoricGarden.net: <https://www.historicgarden.net/print.php?varos=2157&nyelv=> (Letöltés dátuma: 2023. április 3.)
- Juhász, K. (2014): Termál- és ökoturizmus-koncepciók Gyomaendrődön – A társadalomtudományi kutatás lehetőségei egy város versenyképességének javításában, in: B. Balogh és mtsai (szerk.): *Ethno-Lore* (Köt. 31.), Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 261–310., <https://nti.abtk.hu/images/evkonyv/2014/Juhasz.pdf>
- Karsai L. (2005): A magyarországi zsidótörvények és -rendeletek, 1920–1944, in: Molnár Judit (szerk.): *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában*, Budapest, Balassi, 140–163.
- Kner, Imre (1941): *A Kner-nyomda épületeinek, gépeinek és betűinek története* [Tanulmány(ok)], <https://mek.oszk.hu/13700/13700/13700.htm>
- Kovács, A. (2003): Jewish Groups and Identity Strategies in Post-Communist Hungary, in: Z. Gitelman és mtsai (szerk.): *New Jewish Identities: Contemporary Europe and Beyond*. Budapest – New York, Central European University Press, 211–242.
- KovácsÉ. (2015): *Trianon, avagy „traumatikusfordulat” a magyar történetírásban – Áldozatnarratívák*, (59), 82–107.
- Körner, A. (2013a): A vidéki városok és falvak zsidó negyedei, házai és lakásai, in: K. Fenyves (szerk.): *Hogyan éltek? A magyar zsidók hétköznapi élete 1867–1940*, Budapest, Corvina, 119–136.
- Körner, A. (2013b): Ahol dolgoztak, in: K. Fenyves (szerk.): *Hogyan éltek? A magyar zsidók hétköznapi élete 1867–1940*, Budapest, Corvina, 137–218.
- Körner, A. (2013c): Bevezetés, in: K. Fenyves (szerk.): *Hogyan éltek? – A magyar zsidók hétköznapi élete 1867–1940*, Budapest, Corvina, 8–27.
- Körner, A. (2013d): *Hogyan éltek? 2. – A magyar zsidók hétköznapi élete 1867–1940*, (K. Fenyves, szerk.). Budapest, Corvina
- Körner, A. (2013e): Történelmi áttekintés – A magyar zsidóság a 19. század és a 20. század első felében, in: K. Fenyves (szerk.): *Hogyan éltek? A magyar zsidók hétköznapi élete 1867–1940*, Budapest, Corvina, 29–33.

- Körner, A. (2015): Az önkép és a társadalmi kép hatása az emberek életmódjára, in: K. Fenyves (szerk.): *Hogyan éltek? – A magyar zsidók hétköznapi élete 1867–1940.* 2., Budapest, Corvina Kiadó, 13–36.
- Molnár, J. szerk.: (2018): *Emancipáció – Integráció vagy asszimiláció*, Pécs – Szeged, Kronosz Kiadó – Szegedi Zsidó Hitközösség
- MTI (2022. január 7): Kner-emlékévé lesz Gyomaendrődön, *kultura.hu.*, <https://kultura.hu/kner-emlekev-lesz-gyomaendrodon/>
- Oláh, A. P. (2016): A magyar zsidók deportálása, a hadszállítás és a szövetséges légitámadások összefüggései, *Hadtörténelmi Közlemények*, 129. (3.), 879–897.
- Papp, V. (2019): Válaszreakció a gazdasági-társadalmi kihívásra – Az antiszemitizmus története a dualizmus derekán, *Kulturális örökség és történelem, Korall*, 75, 142–149.
- Pietsch W. (2003): A magyar vidéki zsidóság fejlődésirányzatai a 19. század első felében, *Múlt és Jelen*, (3), 75–82.
- Pók A. (2005): Bűnbakkeresés a huszadik századi Magyarországon, *Történelmi Szemle*, 2, 47–68.
- Prepuk, A. (1997): *A zsidóság Közép- és Kelet-Európában a 19–20. században*, Debrecen, Csokonai Kiadó, 151–159.
- Rittner, C. és mtsai szerk.: (2009): *A holokauszt és a keresztény világ* (M. Zalotay, ford.), Budapest, Balassi Kiadó
- SzentGellert.hu, <http://www.szentgellert.hu/a-gimnazium-rovid-tortenete> (Letöltés dátuma: 2023. április 7.)
- Szűcs T. (2017): A magyarországi zsidóság útja az ősi földre, *Kulturális Szemle*, 1., 81–86.
- Ujvári, P. szerk. (1929): *Magyar Zsidó Lexikon*, 330.
- Varga, L. (2005): Zsidó bevándorlás Magyarországon, in: Varga László (szerk.): *Zsidóság a dualizmus kori Magyarországon*, Budapest, Pannonica Kiadó – Habsburg Történelmi Intézet, 11–30.